

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

136:2 • 2016

”Krig har en lång rumpa”

Riksdagen och den 200-åriga fredens tidigmoderna rötter

JOAKIM SCHERP *Stockholms universitet*

Sveriges krigsdeltagande minskade under 150 år före det senaste kriget 1814: alltså behövs förklaringar till rikets unikt långa fred som tar sin utgångspunkt i tidigmoderna förhållanden. Enligt den gängse uppfattningen inleddes Sveriges långa fred 1814, men i själva verket hade antalet krigsår minskat långt tidigare. För att förklara utvecklingen har därför faktorer verksamma under tidigmodern tid undersökts. Riksdagsmaterial visar att attityden till krig bland ständerna blev allt mer negativ redan under den senare stormaktstiden, som följde av de många krigens påfrestningar. En viktig faktor till utvecklingen mot fred var sannolikt Sveriges inflytelserika riksdag som representerade bredare befolkningslager än vad som var vanligt i Europa.

Krig har en lång rumpa i.e Det släpar mycket ont efter sig.
(Svenskt ordspråk, 1600-talet¹)

Sverige uppfattas i dag som ett av världens mest fredliga länder. Detta beror delvis på att landets politiker särskilt efter andra världskriget varit engagerade i olika medlingsförsök. Delvis beror det på att Sverige inte varit i krig på över 200 år – sedan fälttåget mot Norge sommaren 1814 har landet haft fred.² Men om man går tillbaka till den svenska stormakts-

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. ”Krig har en lång rumpa [svans] i[d], e[st] Det släpar mycket ont efter sig.” Christopher Larsson Grubb, *Penu proverbiale* (Stockholm 1665) s. 430.

2. Med möjligt undantag för svenska förbands deltagande i den internationella insatsen i Afghanistan, som skulle fungera ”fredsframtingande” 2010–2014, och således åtminstone

Fil. dr Joakim Scherp (f. 1968) är verksam som forskare vid Historiska institutionen, Stockholms universitet. Han disputerade 2013 på en avhandling om de ofrälse ståndens konstitutionella politik på 1600-talet, och arbetar för närvarande med ett projekt om stormaktstidens tjänstefolk finansierat av Vetenskapsrådet.

E-post: joakim.scherp@historia.su.se

tiden (ca 1620–1720) var bilden radikalt annorlunda. Sverige betraktades som en särdeles krigisk stat³, och detta i en tid som var en av de mest krigsdrabbade i Europas historia.⁴ Sveriges arméer opererade ofta långt ifrån det egna riket, vilket ledde till att stora delar av Centraleuropa föröddes av de svenska styrkorna. Även grannstaten Danmark drabbades hårt. Under det sekel som Sverige expanderade (mellan 1560 och 1660) rådde fred under endast sju år. De många krigsåren drabbade förstås även den inhemska befolkningen hårt i form av fiendehärjningar i gränslandskapen, enorma förluster av manskap och ständigt ökande skatter.⁵

Denna förvandling från aggressiv krigarstat till fridsam fredsmäklare ställer historikern inför frågan hur, när och varför Sveriges politik förändrades. Många har helt naturligt sökt svaret på frågan under perioden efter 1814, men kanske var det frågan om en längre process som inleddes redan före detta årtal?

TABLÅ 1: Antal/andel år som Sverige förde krig 1619–1814, fördelade på den regim under vilken krigen inleddes

Styrelsesätt	År	Antal krigsår	Andel krigsår
Kung + riksråd "Monarchia mixta"	1619–1660	33	78 %
"Lilla frihetstiden"	1661–1679	6	31 %
Karolinska enväldet	1680–1721	22	52 %
Frihetstiden	1722–1772	9	18 %
Gustavianska enväldet	1773–1809	8	22 %

Källa: Ulf Sundberg, *Sveriges krig 1521–1814* (Stockholm 1998).

Som tablå 1 visar hade både antalet och andelen krigsår minskat stadigt redan under de 150 åren före 1814, vilket betyder att Sveriges långa

av vissa tolkats som svenskt krigsdeltagande. Ett faktum som är intressant för denna uppsats var att regeringen inte informerade varken medborgarna eller riksdagen om att det kvalitativa steget från "fredsbevarande" till "fredsframtvingande" togs 2010. Wilhelm Agrell, *Ett krig här och nu: Sveriges väg till väpnad konflikt i Afghanistan* (Stockholm 2013) s. 8, 331–333.

3. Michael Roberts, *Sverige som stormakt 1560–1718: Uppkomst och sönderfall*, översättning Ulla Lundquist (Stockholm 1980) [Cambridge 1979] s. 27–29; Lars Ericson Wolke *et al.*, *Trettioåriga kriget: Europa i krig 1618–1648* (Stockholm 2006) s. 320–321.

4. Steven Pinker, *The better angels of our nature: The decline of violence in history and its causes* (New York 2011) s. 223–235.

5. De helt krigsfria åren var 1596, 1597, 1649, 1650, 1651, 1652 och 1653, Ulf Sundberg, *Sveriges krig 1521–1814* (Stockholm 1998) s. 5.

fredsperiod förbereddes redan under 1600- och 1700-talen. Då inleddes förvandlingen av det rike som uppfattades som en av Europas fridsstörare till dagens stat där fredsideo­login är allmänt omfattad.⁶

Jag kommer att argumentera för att den ökade fredligheten åtminstone delvis berodde på riksdagens inflytande i svensk politik. Stöd för detta finns i tablå 1 ovan: av denna framgår att fredsåren var fler under tidsperioder med stark riksdagsmakt. Karl XI:s förmyndarperiod och första regeringsår, ibland kallad lilla frihetstiden⁷, samt frihetstiden hade lägre andel krigsår än de karolinska och gustavianska enväldesperioderna. Den inledande, mest krigiska perioden, är ett särfall. Riksdagens roll ökade under denna period, men det var otvivelaktigt regenterna, tillsammans med aristokraterna i riksrådet, som dominerade politiken.⁸

Korrelation innebär som bekant inte automatiskt kausalitet, men att sambandet pekar i rätt riktning gör ändå tesen mer trovärdig. Denna korrelation kommer också i uppsatsens första del att belysas med väl kända exempel från svensk politisk historia. Dessutom kommer teorier från samtida statsvetenskap användas, liksom 1700-talstänkaren Immanuel Kants politiska filosofi, för att påvisa mekanismerna genom vilka folkrepresentationer kan gynna fredlig politik. Sambandet mellan fred och valda församlingar är varken den enda orsaken eller en samvariation som alltid gäller. Det går förstås att hitta exempel från flera länder där valda församlingar dominerats av krigshetsare, liksom på enväldiga härskare som varit fredsälskande. Det jag menar är att parlamentariskt inflytande minskade sannolikheten för krig. I uppsatsens andra del prövas denna tes genom studier av framför allt riksdagsmaterial från 1642–1710.

Tidigare forskning: militärstaten och dess legitimering

Tidigare forskning har inte i någon högre grad intresserat sig för den tidigmoderna minskningen av antalet krigsår – i den mån den ens registrerat den. Däremot har skälen till Sveriges deltagande i de kontinentala krigen länge debatterats. Historiker som Sven A. Nilsson och Jan Glete

6. Tidigare forskning har sökt den svenska fredens ursprung i 1800-talet, jfr Magnus Jerneck (red.), *Fred i realpolitikens skugga* (Lund 2009); eller, mindre vanligt, i 1700-talet, i Jonas Nordin, "L'esprit de paix ou la naissance d'une opposition contre la guerre en Suède au XVIIIe siècle", *Revue d'histoire Nordique* 14:1 (2012) s. 124–127.

7. Harald Gustafsson, *Nordens historia: En region under 1200 år* (Lund 2007) s. 120.

8. Roberts (1980) s. 82–85.

har kunnat konstatera att den snabba utvecklingen och moderniseringen av den svenska staten under tidigmodern tid drevs fram av krigsmaktens behov, vilket fått dem att beteckna Sverige som en militärstat.⁹ Som historikern Gunnar Artéus visat är denna beteckning även relevant för frihetstiden: militära poster rankades högre än civila, många ledande politiker var militärer eller före detta militärer, en mycket stor andel av statens utgifter var örönmärkt för krigsmakten etcetera.¹⁰ Krigiska dygder och militär ära har fortsatt att prisas även under den tid då krigsdeltagandet minskat.

På ytan kan det förefalla paradoxalt att Sverige i allt mindre utsträckning deltog i krig, medan riket förblev en militärstat. Men faktum är att även många officerare hade skäl att motsätta sig krigspolitik, på grund av indelningsverkets utformning och de umbäranden de led i krigstid.¹¹ Och inte heller i moderna militärstater har krig nödvändigtvis varit en prioriterad utrikespolitisk metod – de flesta latinamerikanska stater var militärdiktaturer under stora delar av 1800- och 1900-talen, men de mellanstatliga krigen var jämförelsevis fåtaliga under denna period.¹² Till skillnad från rena militärdiktaturer fanns också riksdagen där de icke-militära grupperna trots allt var i majoritet. Under frihetstidens sista år började den också att demontera den från stormaktstiden ärvda militärstaten, med de ofrälse stånden i spetsen.¹³

Forskningen har under de senare decennierna uppmärksammat hur den svenska statsledningen systematiskt arbetade för att utverka i bästa fall politisk uppslutning bakom krigspolitiken och militärstaten, eller åtminstone se till att missnöjet med krigen och dess verkningar inte ledde till öppen revolt. Präster och landshövdingar spred propaganda som försvarade krigen med säkerhetspolitiska och teologiska argument.¹⁴ Även riksdagen spelade en viktig roll för att legitimera krigen

9. Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid: Om Sverige som militärstat och bondesamhälle* (Uppsala 1990) s. 11, 16, 156–157, 172–173, 226–237; Jan Glete, *War and the state in early modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500–1660* (London 2002) s. 10–16, 189–191, 196–210.

10. Gunnar Artéus, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige* (Stockholm 1982) s. 379–389.

11. Artéus (1982) s. 318 not 50, 335–336, 364, 388.

12. Francis Fukuyama, *Political order and political decay: From the industrial revolution to the globalization of democracy* (New York 2014) s. 260–261.

13. Artéus (1982) s. 354–356, 389–390.

14. Anna Maria Forssberg, *Att hålla folket på gott humör: Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680* (Stockholm 2005) s. 283–294.

genom att riksdagsmännen i alla fall ibland gjordes delaktiga i beslutet som ledde till krig.¹⁵ Dessutom var de kungliga propositionerna på riksdagarna till stor del propagandastycken som försvarade den förda utrikespolitiken.¹⁶

Kronan bemödade sig också om att ge tillmötesgående svar på böndernas besvärsskrivelser¹⁷ och visade sig lyhörd gentemot lokalsamhällets klagomål genom att skicka undersökningskommissioner.¹⁸ Att även adeln bevisligen tvingades göra uppoffringar för krigsföringens skull kan också ha dämpat allmogens missnöje.¹⁹ Och räckte inte detta fanns det starka truppkontingenter kvar i riket för att kväsa eventuella oroligheter.²⁰ Högadeln och uppåtsträvande karriärister från alla stånd lockades att understödja krigspolitiken genom att de utlovades andelar i krigsbytet, samt anställning i den växande svenska statsapparaten.²¹ Så länge krigen fördes mot katolska motståndare som Polen och den tysksromerske kejsaren kunde man också förvänta sig stöd från det lutherskevangelska prästerskapet.²²

Sammantaget har ansträngningarna från statsledningarnas sida troligen medverkat till att det endast skedde ett enda större uppror mot krigspolitiken under den behandlade perioden – Dalupproret 1743. Historikerna har intresserat sig för vad som förklarar frånvaron av uppror, men i mindre utsträckning försökt ta ett samlat grepp på hur befolkningen ställde sig till krigen och hur krig motarbetades med politiska medel. Tidigare forskning har alltså försökt besvara frågan om hur de många krigen blev möjliga tack vare statsledningens påverkan på befolkningen. I denna artikel vänder jag på frågeställningen och undersöker möjligheten att befolkningens påverkan på statsledningen – via sina representanter på riksdagen – möjliggjorde den långa freden.

15. Glete (2002) s. 192–193.

16. Joakim Scherp, *De ofrälse och makten: En institutionell studie av riksdagen och de ofrälseståndens politik i maktodelningsfrågor* (Stockholm 2013) s. 78–79.

17. Johan Holm, *Konstruktionen av en stormakt: Kungamakt, skattebönder och statsbildning 1595–1640* (Stockholm 2007) s. 148–152.

18. Nilsson (1990) s. 13, 99–101.

19. Holm (2007) s. 260.

20. Nilsson (1990) s. 240.

21. Glete (2002) s. 196–199.

22. Sven A. Nilsson, "Politisk mobilisering i 1600-talets Sverige", i Carsten Due-Nielsen (red.), *Struktur og funktion: Festskrift til Erling Ladewig Petersen* (Odense 1994) s. 143–144.

Alternativa förklaringar

Utvecklingen och normaliseringen av en fredsinriktad utrikespolitik var en utomordentlig komplicerad process som inte kan förstås endast utifrån riksdagens påverkan. Det finns många möjliga faktorer som kan ha samverkat till detta utfall. Till att börja med har ren tur förstås spelat in. Det vore till exempel absurt att påstå att det var några strukturella orsaker som gjorde att Danmark och Norge men inte Sverige drabbades av krig 1940 – dessa grannländer var lika fredliga som Sverige. Men också andra, mer strukturella faktorer, har ofta spelat in, varav jag kommer att beskriva några kortfattat – en fullständig lista av tänkbara faktorer är förstås omöjlig att sammanställa.

Man kan tänka sig att det var den förlorade stormaktsställningen som ledde till att Sveriges krigsdeltagande minskade. Det är väl känt att stormakter av lätt insedda skäl varit mer inblandade i krig än småstater.²³ Just på 1700-talet var det ett särskilt framträdande fenomen då stater som de förenade provinserna ("Holland"), Portugal, Danmark och Sverige blev markant mindre krigiska i takt med att de inte längre räknades till stormakterna, ett fenomen som statsvetaren John Mueller kallat "Hollandization".²⁴ Detta har säkerligen bidragit till det ökande antalet fredsår i Sveriges fall. Krigsdeltagandet minskade dock redan från 1660 och framåt, och eftersom Sverige förlorade sin stormaktsroll först mellan 1709 och 1720 kan det inte vara hela förklaringen. Föreställningen om Sverige som ledande nation i Europa hade dessutom även fortsättningsvis ett starkt grepp om många av makthavarna i riket, vilket bidrog till de oprovocerade krigsförklaringarna mot Ryssland på 1740- och 1780-talen och mot Preussen på 1750-talet.²⁵

Antalet europeiska krig minskade också under 1700-talet,²⁶ vilket kan ha påverkat Sverige. Och samtliga länder kan ha influerats av att fredliga idéer fick vidare spridning under detta sekel, bland annat har upplysningstänkandet sannolikt påverkat makthavarna.²⁷ Detta är en högst trovärdig förklaring, även om det förefaller troligt att teoretikerna artikulerade tankar som redan låg i tiden. Erfarenheterna från det blodiga

23. Pinker (2011) s. 223.

24. John Mueller, *Retreat from Doomsday: The obsolescence of major war* (New York 1989) s. 19–21.

25. Roberts (1980) s. 148.

26. Pinker (2011) s. 229.

27. Nordin (2012) s. 124–127.

1600-talet med dess religionskrig påverkade människor över hela Europa, inklusive de intellektuella som skarpast formulerade argumenten mot krigspolitik.²⁸ Men "de lärdas republik" och den "borgerliga offentlighet" som växte fram under 1700-talets lopp och framöver var viktig eftersom sådana idéer formulerades slagkraftigt i skrifter som fick stor spridning.²⁹

"Demokratisk fred" i Sverige?

År 1795 framhöll Immanuel Kant i sin skrift *Om den eviga freden* att stater med vad han kallade republikanskt styrelsesätt var mindre benägna att föra krig än monarkiskt styrda riken.³⁰ Med republikanskt styre menade Kant stater där folkrepresentationer hade ett avgörande inflytande på politiken. Dessa stater var mer fredliga på grund av att breda grupper av medborgare, som hade allt att förlora på krig, kunde påverka landets politik. Furstarna å sin sida hade inga starka skäl att visa återhållsamhet: de levde gott även om de förlorade krigen de kastade in sina riken i. Kant gjorde inga försök att empiriskt belägga sin hypotes, men det är inte osannolikt att länder som Sverige kan ha föresvävat honom när han formulerade den. I Sverige, och även i det än mer fredliga Schweiz,³¹ hade bönderna säte i folkrepresentationen. Bönderna förlorade mest och vann minst av alla på krigen, och Kants hypotes borde alltså i högsta grad gälla för länder med representation av allmogen.

De teoretiker som följt i Kants fotspår har formulerat en teori om den demokratiska freden ("democratic peace theory") och har främst koncentrerat sig på att visa att demokratiskt styrda stater sällan eller aldrig för krig mot varandra. Det har också övertygande visats att sannolikheten för krig mellan demokratier är låg, även om effekten är synlig först efter 1900 då demokratiseringen tog fart på allvar.³² Men i Kants ursprungliga version av teorin är det inte i första hand bi- eller multilaterala relationer mellan republikanskt styrda stater som leder till fred.

28. Jonathan Israel, *A revolution of the mind: Radical Enlightenment and the intellectual origins of modern democracy* (Princeton 2010) s. 124–126.

29. Pinker (2011) s. 168–180.

30. Kant (1996) s. 56–61, 79–81.

31. Peter Blickle, "Peasant political representation in Sweden and Switzerland – a comparison", i Nils Stjernquist (red.), *The Swedish riksdag in an international perspective* (Stockholm 1989) s. 26–28.

32. Bruce Russett & John R. Oneal, *Triangulating peace: Democracy, interdependence, and international organizations* (New York 2003) s. 33–42, 48–49, 52–57, 74–79, 114, 116.

I stället är det förhållandena inom staterna, deras styrelsesätt, som är den avgörande faktorn.

Hur riksdagen minskade risken för krig

Vad finns det då för teoretiskt och empiriskt stöd för tesen att tider av stark riksdagsmakt ledde till att Sverige blev mindre krigiskt? Och vad talar för att auktoritärt styrda stater är mer benägna att engagera sig i militära konflikter? Det rör sig om fyra, delvis sammanhängande, faktorer.

För det första: Riksdagens breda sammansättning medförde att en överväldigande andel av dess medlemmar förlorade på kriget i materiellt hänseende: män och skattemedel berövades dem i utbyte mot en utlovad säkerhet som inte förverkligades. Det är alltså betydelsefullt att såväl bönder som borgare var representerade. Med flera ofrälse stånd blev det lättare att bygga breda allianser med fredsvänlig inriktning, vilket bland annat illustreras av att borgare och präster vid ett par tillfällen under 1600-talet ville ansluta bönderna till de utrikespolitiska diskussionerna i Sekreta utskottet (se nedan). De kunde lita på att bönderna var för fred, och denna linje fick då majoritet. På riksdagen 1734 spelade bondeståndet en antagligen avgörande roll för att hindra ett fransk-svenskt förbund riktat mot Ryssland kom till stånd, vilket bönderna fruktade kunde leda till krig.³³ Historikern Lars I Andersson har konstaterat att bönderna i riksdagen under 1800-tal och tidigt 1900-tal utgjorde en principiellt fredlig kraft;³⁴ en sådan kraft var bondeståndet dock uppenbarligen redan tidigare.

Som redan Kant påpekade var det däremot framför allt regenter som tjänade på krig. Om de gick bra tillföll äran och rikedomerna framför allt kungahusets medlemmar och deras närmaste allierade, om det gick dåligt påverkades deras välbefinnande inte i någon större utsträckning.³⁵ Ju större mängd människor som ansåg sig ha rätt att dela på krigsbytena, desto mindre fick var och en. Därför är det logiskt att stater som styrs av små klickar tenderar att vara mer krigiska, vilket statsvetaren Bruce Bueno

33. Gunnar Wetterberg, *Från tolv till ett: Arvid Horn (1664–1742)* (Stockholm 2006) s. 551–552.

34. Andersson (2009) s. 99, 104–105, 108.

35. Kant (1996) s. 58.

de Mesquita med medarbetare kunnat konstatera.³⁶ För svenska förhållanden passar detta väl in på expansionsperioden 1619–1660 (se tablå 1), då regenterna och en liten krets av aristokrater, rådgivare och krigsbefäl, låg bakom krigspolitiken, och också var de som gynnades ojämförligt mest av erövringarna och plundringarna.

Krig kunde också öka kungars och statsledningars prestige och sågs som ett sätt att legitimera deras styre. Ludvig XIV av Frankrike och Fredrik II av Preussen erkände båda öppet att de förde krig för att öka sin och sina staters ära.³⁷ Att kungar redan höljts i krigisk ära betydde inte nödvändigtvis att de var redo att lämna krigsstigen. Det är betecknande att de mest framgångsrika krigarkungarna: Gustav II Adolf, Karl X Gustav och Karl XII dog medan deras krig ännu pågick, och lite talar för att de var inriktade på att sluta fred när de avled.³⁸ Irrationellt krigshetsande uppfattades som karakteristiskt för kungar i 1700-talets Sverige, vilket en studie av tryckt poesi från detta sekel visar.³⁹ Som framgår nedan finns det tecken på att denna åsikt var spridd i Sverige också under 1600-talet.

För det andra: Auktoritära stater karakteriseras av slutet beslutsfattande. Med modernt språkbruk präglas de av bunkermentalitet: ett fåtal personer skapar en gemensam världsbild och låter sig inte påverkas av personer med annan övertygelse, eller information som motstrider den världsbild man bestämt sig för. Eftersom yttrandefriheten i regel är utsatt för starka begränsningar i sådana stater minskar också risken att avvikande meningar kommer till de styrandes kännedom. Som statsvetaren Dominic Johnson har visat med flera exempel finns det ett starkt samband mellan bunkermentalitet inom små grupper av beslutsfattare och överoptimism angående den egna sidans möjligheter att segra i krig. Detta leder i sin tur till att auktoritärt styrda stater ofta för en aggressiv politik karakteriserat av ökat risktagande som kunnat undvikas om fler

36. Bruce Bueno de Mesquita *et al*, *The logic of political survival* (Cambridge Mass. 2003) s. 236.

37. Evan Luard, *The balance of power: The system of international relations, 1648–1815* (London 1992) s. 129.

38. I fallet Karl X Gustav var visserligen fredsprocessen med de många stater Sverige låg i krig med långt gångna, men han var personligen det största hindret mot fred. Jfr Peter Englund, *Den oöverbinnerlige: om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt* (Stockholm 2000) s. 749–750.

39. Gunila de Bejczy, "Kriget och poetera i 1700-talets Sverige", *Scandia* 50:2 (1984) s. 160–163.

TABLÅ 2: Politiska kriser och dess samband med riksdagen och krigspolitik 1619–1809

Händelse/år	Aktion via riksdagen (aktörer som agerade via riksdagen)	Samband: pågående krig	Samband: avslutat krig	Drivande aktörer för/mot krigspolitik
1. Ståndsstriden 1650	Ja (ofrälse)	–	Ja (trettioåriga kriget, danska kriget 1643–45)	Indirekt mot (ofrälse stånden)*
2. Striden om Karl X Gustavs testamente 1660	Ja (råd, adel)	–	–	–
3. Uppgörelsen med förmyndarregeringen 1675–1680	Ja (samtliga riksdagsstånd)	Ja (skånska kriget)	–	Mot (riksdagsstånd)
4. Enväldets införande 1680–1683	Ja (kungen)	–	Ja (skånska kriget)**	–
5. Enväldets fall, frihetstidens författning införs 1718–1720	Ja (stånderna, krigsbefälet, rådet)	Ja (stora nordiska kriget)	–	Mot (riksdagsstånd)
6. Hornska regimens fall, hattarnas maktövertagande 1738–39	Ja (hattarna)	–	–	För (hattarna)
7. Dalupproret 1743	–	Ja (hattarnas ryska krig)	–	Mot (dalabönderna)
8. Kungaparets kupp försök 1756	– ***	–	–	–
9. Hattregimens fall, de yngre mössornas maktövertagande 1765	Ja (mössorna)	–	Ja (pommerska kriget)	Mot (mössorna)
10. Gustav III:s statskupp 1772	Ja (kungen, adeln)	–	–	–
11. Anjalaförbundets myteri 1788	–	Ja (Gustav III:s ryska krig)	–	Mot (revolterande officerare)
12. Förenings- och säkerhetsakten införs 1789	Ja (kungen, de ofrälse)	Ja (Gustav III:s ryska krig)	–	För (Gustav III, ofrälse)
13. Mordet på Gustav III 1792	– ****	–	Ja (Gustav III:s ryska krig)	Mot (de sammansvurna)
14. Det gustavianska enväldets fall 1809	Ja (armén, ämbetsmän)	Ja (finska kriget)	–	Mot (kupp-makarna)

Källa: Sten Carlsson & Jerker Rosén, *Den svenska historien* (Stockholm 1967 och 1978), *Band 6* s. 126–128, 202 (Kris nr 1); *Band 7* s. 30–34 (2), 86–87, 128–131, 135–136 (3), 136–139, 142–150 (4); *Band 8* s. 118–122 (5), 178–180 (6), 211–213 (7); *Band 9* s. 61–63 (8), 174–175 (9), 215–217 (10); *Band 10* s. 121, 124 (11), 186–192 (12), 211–213 (13); *Band 11* s. 82–87 (14).

*. De ofrälse aktion 1650 hade spetsen riktad mot adelns privilegier och ökade jordinhav, men de protesterade även mot de nya skatterna som införts sedan 1620-talet. Båda dessa fenomen var i slutändan en effekt av krigen, och när det 1650 rådde fred sedan två år ökade otåligheten med att dessa krigens konsekvenser fortfarande gjorde sig gällande. "Jonas Petris dagbok från riksdagen 1650" i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 12 (Stockholm 1825) s. 70–72, 103, 152, 235–236.

**. Karl XI:s makt hade ökat i och med att han centraliserade beslutsfattandet till högvarteret under kriget, maktförskjutningen under kriget kodifierades sedan efter detsamma. Kriget ansågs också vara förmyndarnas fel, medan Karl framstod som rikets räddare – särskilt efter hans insats i slaget vid Lund. Detta bäddade för enväldet. Göran Rystad, *Karl XI: En biografi* (Lund 2001) s. 64, 93–97, 120–122, 143–150.

***. Kuppförsöket kvästes innan det hann sätta igång, och eftersom det skulle iscensättas när riksdagen var samlad är det troligt att man skulle använt sig av riksdagen för att ändra grundlagarna på samma sätt som Gustav III gjorde 1772. Michael Metcalf, "Frihetstidens riksdag (1719–1772)", i *Riksdagen genom tiderna* (Stockholm 1985) s. 144–146.

****. De sammansvurna verkade visserligen inte via riksdagen, men avsåg att upprätta någon form av konstitutionell regim där riksdagen återigen gavs en central roll. Michael Metcalf, "Den gustavianska riksdagen (1772–1809)", i *Riksdagen genom tiderna* (Stockholm 1985) s. 176.

engagerats i beslutsprocessen. Det viktigaste redskapet för att undvika överoptimistiska illusioner om framgångsrika krig är, enligt Johnson, öppen debatt om politiken.⁴⁰

Under de karolinska och gustavianska enväldena isolerade sig de kungliga beslutsfattarna ibland helt eller gjorde sig beroende av ett fåtal rådgivare. Detta i sin tur hade ett klart samband med krigisk utrikespolitik. Karl XII var notoriskt ovillig att lyssna på råd eller diskutera sina beslut och det fåtal män han omgav sig med var utpräglade ja-sägare. Resultatet blev att utrikespolitiken som bedrevs i stort sett saknade stöd utanför denna trånga krets.⁴¹ Både Gustav III och hans son Gustav IV Adolf ignorerade all kritik som riktades mot deras aggressiva utrikespolitik gentemot Ryssland⁴² respektive Frankrike⁴³ och insisterade på att fullfölja en politik som många i Sverige ansåg vara rent dårlig.

Den öppna debatten och den jämförelsevis breda representationen i riksdagen garanterade en mer effektiv läroprocess än vad som är fallet i små grupper. Genom att fler huvuden engagerades i diskussionen blev det kollektiva beslutsfattandet mer upplyst. Problemen med krigspoli-

40. Dominic Johnson, *Overconfidence and war: The havoc and glory of positive illusions* (Cambridge Mass. 2004) s. 48–49, 180–183.

41. Åke Ortmark, *Ja-sägarna: Medlöpare och nickedockor kring Gyllenhammar, Karl XII, Kreuger och andra furstar* (Stockholm 2000, andra upplagan) s. 20–31.

42. Sten Carlsson & Jerker Rosén, *Svensk historia* 2 (Lund 1980, fjärde upplagan) s. 186–188.

43. Carlsson & Rosén (1980) s. 224.

tiken och dess skadliga effekter blev lättare både att uppdaga och att bevara i det kollektiva minnet. En öppen debatt är alltså motgiftet till den bunkermentalitet som lätt drabbar auktoritärt styrda stater. Statsvetaren Lars-Erik Cederman har i anslutning till Kant betonat denna läroprocess. Han har också kunnat visa att just demokratiskt styrda stater varit snabbare på att lära av de dystra erfarenheterna av krigsföring än auktoritära och semi-auktoritära stater.⁴⁴

För det tredje: Riksdagens centrala ställning i svenskt politiskt liv gjorde att den kunde kanalisera fredsvänliga opinioner, särskilt under perioder då riksdagens makt var stark.⁴⁵ Riskerna för statsledningen att kasta ut landet i krigsäventyr var också mycket större under sådana perioder än under enväldesperioder, eftersom sannolikheten för efterräkningar och skarp parlamentarisk kritik om krigen misslyckades var högre. Även om statsledningarna inte alltid själva var fredsälskande är det troligt att detta faktum verkat återhållande. Som tablå 2 visar var också de viktigaste politiska kriserna under denna tid ofta föranledda av missnöje med krig och krigspolitik och de effekter krigen hade på Sverige. I tio fall av fjorton (1, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 13, 14) var de politiska kriserna helt eller delvis föranledda av ett pågående eller nyligen avslutat krig. I åtta fall (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14) vände sig de drivande aktörerna explicit mot statsledningens krigspolitik.

Riksdagens vilja att inskränka statsledningarnas möjligheter att starta krig manifesterades också klart och tydligt i de konstitutionella dokumenten, och lika tydlig är kungarnas strävan efter att ensamma råda över krig och fred. I de frihetstida grundlagarna restes starka hinder mot rådets och kungens möjligheter att starta anfallskrig genom att riksdagen gavs ett avgörande inflytande i sådana frågor.⁴⁶ Bakgrunden var förstås den långa krigsperioden under Karl XII:s envælde. Att denna ständernas inskränkning av kungens makt ansågs som särskilt viktig visas tydligt av att Gustav III inte vågade ändra på denna bestämmelse i samband med statskuppen 1772.⁴⁷ Det krig som kungen ville ha med

44. Lars-Erik Cederman, "Back to Kant: Reinterpreting the democratic peace as a macro-historical learning process" *American Political Science Review* 95:1 (2001) s. 15–17, 19–21, 28–29.

45. Nordin (2012) s. 111–117.

46. "Regeringsformen 1719" § 6, s. 117; "Regeringsformen 1720" § 6, s. 135, i *Sveriges konstitutionella urkunder* (Stockholm 1999).

47. "Regeringsformen 1772", *Sveriges konstitutionella urkunder*, § 48, s. 175.

Ryssland var han därför tvungen att provocera fram.⁴⁸ Först i och med Förenings- och säkerhetsakten 1789 lyckades Gustav försäkra sig om rätten att på eget bevåg starta krig.⁴⁹

Under perioder med stark riksdag var krigsföretag förenade med en betydligt större politisk risk än under enväldesperioder. Reaktionerna mot den förmyndarregering, som uppfattades som skyldig till Skånska kriget, och mot det karolinska enväldet, som ansågs förlängt och försvårat Stora Nordiska kriget, var viktiga drivkrafter för de regimskiften som skedde runt 1680 samt 1719. De som uppfattades som skyldiga till frihetstidens båda misslyckade krig utsattes för från parlamentarisk kritik under påföljande riksdagar, även om tillfälligheter och oppositionens svaghet räddade makthavarna från att avsättas.⁵⁰ Stark riksdagsmakt kunde alltså verka avskräckande på statsledningar med smak för krigs-äventyr, vilket bör ha bidragit till att antalet sådana äventyr minskade.

För det fjärde: De politiska konflikterna utagerades i allt högre utsträckning på riksdagarna, vilket bidrog till att icke-våldsamma medel snarare än uppror och inbördeskrig blev regel i Sverige. Detta rutinmässiga begagnande av fredligt parlamentering i ständerförsamlingen har sedan spritt sig till utrikespolitiken. Om den politiska metod man är förtrogen med snarare går ut på förhandlingar än våld är det enklare att använda detta tillvägagångssätt i alla sammanhang; fredliga medel kom att bli huvudalternativet för att lösa problem. Svärdet hängde inte lika löst i skidan för 1700-talets beslutsfattare som för medeltidens eller 1500-talets, varken när det gällde utrikes- eller inrikespolitik.

Kant uttrycker en liknande tankegång: i stater med folkstyre vilar statens makt och den inrikes freden på att stridiga viljor kompromissar med varandra. Denna internaliserade princip kan sedan i sin tur överföras till utrikespolitiken: de styrandes uppgift i vad Kant kallar republikanska stater var att erbjuda medborgarna lagligt skydd, och det var naturligt att föreställa sig att även andra staters medborgare hade rätt till detta.⁵¹

48. Sten Carlsson & Jerker Rosén, *Den svenska historien, Band 7: Den Gustavianska tiden, 1772–1809* (Stockholm 1968) s. 122–123.

49. "Förenings- och säkerhetsakten 1789", *Sveriges konstitutionella urkunder*, § 1, s. 179

50. Michael Metcalf, "Frihetstidens riksdag", i *Riksdagen genom tiderna* (1985) s. 140–141, 147–158.

51. Kant (1996) s. 65–67, 79–81.

En modern studie av antika, medeltida, tidigmoderna och moderna stater visar att stater agerat på detta sätt. Fredliga modeller för handlande, "operational codes", inom inrikespolitiken har överförts till utrikespolitiken, särskilt mot externa aktörer som upplevts vara likar till de ledande grupperna i den egna politiska nationen. Den politiska kulturen av förhandling och icke-våld inom republikanskt styrda stater med bred folkrepresentation överfördes till utrikespolitiken.⁵² Sverige var förstuds inte en republik, men den breda representationen har sannolikt medfört att samma mekanism var verksam här.

Tablå 2 visar hur central riksdagen var för genomdrivande av politisk förändring under 1600- och 1700-talen. I tio av 14 kriser (1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 12, 14) använde sig de drivande aktörerna av riksdagsförhandlingar för att få igenom sin politik. Det ska samtidigt också sägas att det fanns inslag av våld och hot i många av de politiska kriser som kanaliserades via riksdagen – även om antalet dödsoffer förbleknar i jämförelse med 1500-talsuppgörelser som unionskrigen, Stockholms blodbad, Dackefejden, Vasasönnernas inbördeskrig och Klubbekriget, för att bara nämna de blodigaste.

Fredsopinionen och riksdagarna 1642–1710

Även om det vore önskvärt medger inte utrymmet att tesen prövas för hela perioden. Eftersom nedgången i antalet krigsår minskade redan under slutet av 1600-talet (jämför tablå 1) är det motiverat att först undersöka denna tid. Av de ovan nämnda faktorerna är framför allt effekten av den breda representationen (1) och riksdagen som kanal för en eventuellt fredsvänlig opinion (3) aktuella för operationalisering. Faktorerna som berör kollektiv läroprocess (2) och den fredliga inrikespolitiken (4) är allmänna till sin karaktär och faller sig svårare att besvara utan omfattande källstudier och komparationer. De frågor som jag kommer ställa till källmaterialet är: Fanns en fredsvänlig opinion i Sverige, och kom denna till uttryck på riksdagarna? Omfattades denna fredsvänliga opinion av breda grupper? Försökte riksdagsmän påverka politiken i fredlig riktning?

För att inte låsa mig vid de teoretiska, allmänna förklaringarna till riksdagens fredliga inverkan på politiken kommer jag också diskutera

52. Spencer R. Weart, "Peace among Democratic and Oligarcic Republics", *Journal of Peace Research* 31:3 (1994) s. 299–303, 306–307, 309, 311.

specifika, tid- och platsbundna förklaringar som kan ha påverkat både opinion och politik under denna period: Vilka särskilda omständigheter kan ha påverkat attityderna till krig under perioden?

Ett problem med att placera riksdagen i fokus för undersökningen är att denna församling inte beslutade om krig och fred under perioden. Även om riksdagens Sekreta utskott tidvis rådfrågades, särskilt av Karl XI:s förmyndare, var besluten statsledningens prerogativ.⁵³ Så någon direkt påverkan kan inte konstateras. I stället rör det sig om ett antagande om att statsledningen i sin tur tog hänsyn till riksdagsopinionen när den fattade beslut.

Ordspråk om krig och fred

Ett nyckelhål man kan använda för att kika in igenom för att studera i 1600-talssvenskarnas attityder är Christoffer Larsson Grubbs stora ordspråkssamling *Penu proverbiale* som publicerades på 1660-talet. Den ger förstås inget exakt mått på hur ofta de olika ordspråken användes, men antalet ordspråk som ger uttryck för liknande tankegångar ger ändå en fingervisning om hur vanliga tankarna var.⁵⁴ En kvalitativ analys kan också visa på vilka aspekter man lade vikt vid. Av samlingens över 4 000 ordspråk har 46 stycken krig som tema. Dessa fördelar sig på följande sätt med avseende på deras inställning till krig: Positiv inställning till krig: 7 ordspråk. Negativ inställning till krig: 17 ordspråk. Deskriptiv, utan värderande inslag: 22 ordspråk.⁵⁵

De negativt laddade ordspråken var alltså mer än dubbelt så många som de positivt laddade. Väl att märka är det knappt något ordspråk i bruk idag som uttrycker en positiv syn på krig, vilket ju är ett tecken på att attityderna förändrats. En snabbstudie av en modern svensk ordspråkssamling ger nämligen vid handen att 13 av 3 530 ordspråk handlade om krig och fred: av dessa var endast ett positivt – och det var hämtat från Grubbs samling. Fem är uttryckligen negativa och sju är mer neutralt beskrivande. Detta indikerar dels att krig inte upptar moderna svenskars intresse på samma sätt som under stormaktstiden, dels

53. Georg Landberg, *Den svenska utrikespolitikens historia: I:3 1648–1697* (Stockholm 1952) s. 17–19.

54. Wolfgang Mieder, *Proverbs: A handbook* (Westport Conn. 2004) s. 135.

55. Grubb (1665) s. 213–214, 262, 264, 269, 315, 342, 378, 427–431, 471, 480–481, 492, 504, 541, 544, 585, 633, 652, 673, 700, 732, 868.

att en positiv attityd till krig är ovanlig och otidsenlig.⁵⁶

Krigets skadliga följder präglade budskapen i många av de negativt laddade ordspråken från 1600-talssamlingen. Krig förstör lag, rikedom och föder nya krig.⁵⁷ De negativa följderna är långvariga, medan vinningen beskrivs som kortvarig och kontraproduktiv.⁵⁸ Även i de positivt laddade ordspråken är det krigets verkningar som står i fokus: kriget är ett medel till fred och tuktar folk och land.⁵⁹

Något som däremot sällan framskymtar i ordspråken, men som var tongivande i krigspropagandan, var tankar om krigets orsaker. Den kungliga propagandan proklamerade att krigen fördes av säkerhetsskäl,⁶⁰ men sådana tankegångar finns det endast enstaka exempel på: "Orsak nog till krig/ när man måste värja sig".⁶¹ Tanken på kriget som ett syndastraff sänt från Gud var vanlig i propagandan,⁶² men saknas helt i samlingen. Detta är ett tecken på att krigspropagandan kämpade i motvind när det gällde att påverka människors attityder. Skälen till krigen tedde sig sannolikt tämligen abstrakta i jämförelse med den högst konkreta upplevelsen av dess konsekvenser: mängder av män som försvann för alltid samt alla de nya tunga skatterna.

Inställningen till krig och fred i adelns och prästernas propositionssvar

För att kunna följa en eventuell förändring i attityder över tid har jag valt att studera propositionssvar från riksdagen, en källserie med genomgående likformighet under den aktuella perioden. I det följande kommer adels- och prästeståndens svar på de kungliga propositionerna under riksdagarna 1642–1710 att undersökas.

Det står helt klart att prästerna var en viktig del av statsledningens propagandaapparat. Från predikstolen fördes de officiella förklaringarna av krigen ut till menigheterna. Dessutom spelade prästerna en viktig roll i inventeringen av rikets resurser i form av manskap och tillgångar.

56. *Ett ord i rätten tid: 3530 ordspråk och talesätt i urval av Pelle Holm, illustrerad av Fibben Hald* (Stockholm 1984 [1980], andra upplagan) s. 60, 116–117.

57. Grubb (1665) s. 429 "Krig kastar lag under bänk"; s. 430 "Krigare blir bekrigad"; s. 429 "Krigsbördan faller ojämnt"; s. 213 "Freden föder/ofred öder".

58. Grubb (1665) s. 342 "Vad svärd vinner/ det snart försvinner".

59. Grubb (1665) s. 269 "Gott Krig gör god Frid"; s. 428 "Krig föres för fredens skull"; s. 430 "Krig tuktar Folk och Land".

60. Roberts (1980) s. 71–72; Lars Ericson Wolke *et al*, *Trettioåriga kriget: Europa i brand 1618-48* (Lund 2006) s. 91, 94.

61. Grubb (1665) s. 652.

62. Forssberg (2005) s. 86–89.

Prästerna har av tidigare forskning tilldelats rollen som statsledningens ideologiska språkrör, som genom sitt ämbetes auktoritet skänkte religiös legitimitet till den förda politiken.⁶³ Adelns deltagande i statsapparaten som officerare och ämbetsmän ökade under stormaktstiden. Det är också ett faktum att många adelsmän blev förmögna under 1600-talet, vilket bland annat yttrade sig i spektakulära byggnadsprojekt i stad och på land. Jan Lindegren har hävdad att adelns ekonomiska intressen drev på krigspolitiken⁶⁴, medan Peter Englund hänvisat till att det var ståndets kult av krig och ära som var den viktigaste förutsättningen för de ständiga krigen.⁶⁵

Båda stånden var alltså starkt förknippade med krigspolitiken. Men vilka tankar om krig och fred gav prästerna och adelsmännen luft åt när de fick chansen på riksdagen? Utrikespolitiken skulle vara kungens och hans rådgivares domän – det var i alla fall deras egen åsikt. Icke desto mindre gavs, eller tog sig, riksdagsståndens rätten att ge sin syn på sådana ämnen. Svaren på de kungliga propositionerna gav sådana möjligheter, och därför har jag studerat de bevarade propositionssvar som prästerna och adeln ingav på riksdagar och utskottsmöten 1642–1710. Både likheter och skillnader mellan adel och präster är av stort intresse, men liknande utvecklingstendenser mellan stånden är särskilt intressanta då det indikerar att samstämmigheten mellan stånden speglar en allmän attitydförändring.

Urvalet har dikterats av att propositionssvaren från dessa år finns tryckta i utgåvorna av Prästerskapets respektive Ridderskapets och Adelns riksdagsprotokoll.⁶⁶ Detta gör att det går att jämföra textomfånget i olika propositionssvar med varandra. Men adeln och prästerna är också intressanta att undersöka eftersom de framhållits som krigspolitikens stöttepelare. Bondeståndets motstånd mot krigen och de pålagor som följde i dess spår var från början starkt, och bland allmogen tog sig motståndet tidvis uttryck i handgripligheter.⁶⁷ Trots att forskningen inte intresserat sig för borgarna har det antagits att stånden gav stöd till en

63. Cecilia Ihse, *Präst, stånd och stat: Kung och kyrka i förhandling 1642–1686* (Stockholm 2005) s. 36–38.

64. Jan Lindegren, "The Swedish 'military state', 1560–1720", *Scandinavian Journal of History* 10:4 (1985) s. 315–316, 325–330.

65. Peter Englund, *Poltava: Berättelsen om en armés undergång* (Stockholm 1988) s. 23–26.

66. Borgarnas och böndernas är inte tryckta, varför deras svar inte lämpar sig för en kvantitativ studie av detta slag.

67. Holm (2007) s. 107; Nilsson (1990) s. 22, 162–165.

fredsinriktad utrikespolitik.⁶⁸ Kan det visas att prästerna och adeln var fredligt inriktade innebär det sannolikt att hela riksdagen och största delen av befolkningen var emot krigen.

Vad kan man då vänta sig av propositionssvaren från denna tid? Propositionerna var till stora delar ett slags propagandastycken där en normerande verklighetsbeskrivning serverades ständerna, som inte förväntades ifrågasätta statsledningens världsbild.⁶⁹ Stort utrymme ägnades i regel åt den förda utrikespolitiken och ett försvar av denna. Det som kan mätas kvantitativt är propositionssvarens entusiasm för kronans krigs- respektive fredsanstängningar. Mitt antagande är att attityden till utrikespolitiken i hög utsträckning uttrycktes genom att stånden ägnade störst utrymme åt att berömma det de tyckte var mest berömvärdt; och i de fall de gavs chansen att ge råd om utrikespolitiken rådde man till krigspolitik eller fredspolitik i enlighet med vad de föredrog. Direkt ifrågasättande av verklighetsbeskrivningen och utrikespolitiken var inte att tänka på i svaren, men stånden kunde på detta indirekta sätt signalera vilken politik de ansåg mest berömvärd.

Den kvantitativa består i att jag har räknat antalet textrader som innehåller⁷⁰ beröm av krig och krigiska gärningar; positiva följder av krigiska gärningar, till exempel innehållet i segerfreder; råd till statsledningen som syftade till krigiska gärningar; negativa till fred. Jag har också räknat antalet rader som innehåller beröm av fred; fredliga gärningar; positiva följder av fred; råd till statsledningen som syftade till fredliga gärningar; negativa till krig. I analysen kommer störst vikt att läggas vid den relativa förekomsten av krigspositiva och fredspositiva textrader: vilken av kategorierna som dominerar. Jag har inte undersökt hur många textrader propositionssvaren totalt innehåller, eller hur stor andel de kategorier jag räknat är av denna total.

68. Landberg (1952) s. 18.

69. Scherp (2013) s. 78–81.

70. Hela raden behöver alltså inte bestå av krigs- eller fredspositivt innehåll, även om en liten del av raden innehåller sådant räknas den.

TABELL 1: *Antalet rader i prästeståndets och adelsståndets propositionssvar positiva till krig respektive fred under perioden 1642–1710.*

	Prästeståndet		Adelsståndet			
Riksdag	1) Positiva till krig	2) Positiva till fred	1) Positiva till krig	2) Positiva till fred	Krigs- eller fredstillstånd under riksdagen.	Kommentar
1642	10	8	46	26	Krig	
1643	8	24	49	29	Krig	
1644	4	5	12	6	Krig	
1647	42	42	13	15	Krig	
1649	5	8	34	10	Fred	
1650	0	11	10	14	Fred	
1651	0	11	e. t.*	e. t.	Fred	
1652	0	2	0	0	Fred	
1654	10	17	2	22	Fred	
1655	10	68	6	36	Fred	
1658	18	60	e. t.	e. t.	Krig	Utskottsmöte.
1659–1660	29	15	18	0	Krig	Karl X Gustav dör.
1660	2	56	e. t.	e. t.	Fred	
1664	0	32	0	19	Fred	
1668	7	36	e. t.	e. t.	Fred	
1672	21	56	0	20	Fred	
1675	0	13	0	13	Krig	Danmark anfaller.
1678	13	3	7	12	Krig	
1680	2	7	e. t.	e. t.	Fred	
1682–1683	0	12	12	25	Fred	
1686	0	12	0	44	Fred	
1689	0	3	0	25	Fred	
1693	0	33	0	12	Fred	
1697	5	18	0	23	Fred	
1710	0	4	e. t.	e. t.	Krig	
Totalt:	186	556	209	351		
	742		560			

Källor: *Prästeståndets riksdagsprotokoll* (PrP) 1 1642–1660 (Uppsala 1949) s. 17–21, 50–54, 79–84, 110–118, 144–147, 191–193, 228–231, 263–266, 278–284, 319–328, 368–377; 2 1660–1666 (Uppsala 1954) s. 26–34, 253–257, 619–624; 3 1668–1678 (Stockholm 1956) s. 28–36, 161–168, 280–286; 4 1680–1714 (Norrköping 1962) s. 141–146, 208–216, 290–295, 381–384, 446–449, 523–530, 745–752; *Sveriges Ridderskaps- och Adels Riksdagsprotokoll* (RAP) *Band 3, 1640–44* (Stockholm 1906) s. 77–84, 171–176, 252–258, 350–356; *Band 4, 1645–51* (Stockholm 1871) häfte 1 s. 26–31, 96–99, 235–239, häfte 2 s. 464–467; *Band 5 1652–55* (Stockholm 1873) häfte 1 s. 126–131, 302–307, häfte 2 315–341; *Band 7 1660* (Stockholm 1881) s. 218–222; *Band 8 1660:II* (Stockholm 1886) s. 272–285, *Band 9 1664* (Stockholm 1891) s. 350–355; *Band 11 1672* (Stockholm 1894) s. 439–450; *Band 12 1675–78* (Stockholm 1895) s. 185–197, 344–356; *Band 14 1682–83* (Stockholm 1898) s. 255–275; *Band 15 1686, 1689* (Stockholm 1899) s. 259–271, 416–422; *Band 16 1693, 1697* (Stockholm 1900) s. 145–150, 420–429. * Ej tillgängligt.

Av tabell 1 framgår att förekomsten av textrader i prästernas propositionssvar som är positiva till fred är betydligt fler än de som är positiva till krig, 556 mot 186, alltså 370 fler rader. Det betyder att rader positiva till fred är nästan tre gånger så vanliga. Dessutom är de fredsvänliga raderna i majoritet vid alla riksdagar utom fyra: krigspositiva rader är fler 1642, 1659–1660, 1678, och år 1647 är kategorierna lika stora. Samtliga dessa år var krigså, vilket säkerligen är signifikativt då det under krigstid var självklart att berömma statsledningen för dess militära insatser. I perioden 1659–1660 förklaras övervikten för de krigspositiva raderna av en lång hyllning till Karl X Gustavs krigiska framgångar.⁷¹ År 1678 var det sonen Karl XI:s hjältemodiga insatser som prisades,⁷² även om antalet lovprisande rader är anmärkningsvärt litet i jämförelse med 18 år tidigare. År 1710 förbigicks den avgörande segern över den danska invasionsstyrkan helt i prästernas propositionssvar.

Också i adelns propositionssvar är antalet fredspositiva rader klart fler än de krigspositiva även om differensen är mindre än för prästerna: 351 mot 209. Tyvärr saknas adliga propositionssvar från hela fem riksdagar, men då dessa är någorlunda jämnt spridda över perioden är det intressant att det påverkat resultatet. Som kommer att diskuteras närmare nedan är det redan av tabell 1 tydligt att det krigspositiva övertaget framför allt gäller den tidigare delen av perioden.

Övervikten för den fredspositiva linjen är alltså överväldigande och ger en klar indikation på att både adelsmän och präster var mer benägna att markera fredsvänlighet än krigsvänlighet. Medan det som vi ska se finns många exempel på att man fördömer krig och råder till fred så finns det inga exempel på att de två "förförade" ståndens svar fördömer fred och råder till krig. Men kanske döljs andra mönster som förklarar siffrorna, till exempel om man ställer riksdagar då det rådde fred mot riksdagar då det rådde krig? Här kan en procentuell beräkning av hur stor skillnaden var öka jämförbarheten.

71. PrP 2 (1954) s. 26, 28–29.

72. PrP 3 (1956) s. 373–377.

TABELL 2: *Antal rader i prästernas och adelns propositionssvar som är positiva till krig respektive fred, samt skillnad i antal och andel däremellan, fördelade på krigs- och fredsperioder under perioden 1642–1710.*

År/tillstånd	Prästerna				Adeln			
	Positiva till krig, antal rader	Positiva till fred, antal rader	Skillnad: i antal rader / i andel		Positiva till krig, antal rader	Positiva till fred, antal rader	Skillnad: i antal rader / i andel	
1642–1648/ Krig	64	79	F* 15	10 %	120	76	K** 44	22 %
1649–1655/ Fred	25	117	F 92	79 %	52	82	F 30	22 %
1658–1660/ Krig	47	75	F 28	37 %	18	0	K 18	–
1660–1672/ Fred	30	180	F 150	71 %	0	39	F 39	–
1675–1678/ Krig	13	16	F 3	10 %	7	25	F 18	56 %
1680–1697/ Fred	7	85	F 78	85 %	12	129	F 117	91 %
1710/ Krig	0	4	F 4	–	e.t.***	e.t.	–	–

Källor: se tabell 1. * F = övervikt för fredspositiva rader. ** K = övervikt för krigspositiva rader. *** Ej tillgängligt.

Tabell 2 visar att de fredspositiva raderna i prästernas propositionssvar alltid var fler, oavsett om det rädde krig eller fred. Men under krigsperioderna var raderna som hyllade krigiska insatser mindre ovanliga, skillnaderna var bara 10, 37, respektive 10 procent – under Stora Nordiska kriget förekom det dock inga sådana rader. Detta förklaras, som sagt, av att incitamenten att berömma statsledningens krigiska insatser var starkare: och propositionerna själva kretsade i hög utsträckning kring redogörelser för krigen. Det är desto mer anmärkningsvärt att prisandet av freden ändå övervägde. Frapperande är också att de krigspositiva radernas antal under pågående krig dramatiskt minskar under perioden. Detta kan bero på två saker: antingen speglar det en tendens till mer återhållsam entusiasm över krigiska bragder eller så är det följden av att triumferna under denna tid uppvägdes av tidvis katastrofala nederlag och att de segrar som vanns inte ledde till erövringar och dylikt. Mot den senare förklaringen talar att de defensiva insatserna av Karl XI och Magnus Stenbock i Skåne sannolikt mottogs med större entusiasm än till exempel Karl X Gustavs bragder i Polen: hade danskarna segrat 1676 och 1710 hade stora delar av Sverige utsatts för förödande härjningar. Min uppfattning är att resultaten talar för att den bristande entusiasmen är ett uttryck för tilltagande krigströtthet.

Skälet till att den fredspositiva siffran under Karl X Gustavs krig var högre förklaras av att prästerna vid utskottsmötet i Göteborg 1658 utförligt argumenterade för att man inte skulle dra på sig ännu en fiende i form av den tysk-romerske kejsaren.⁷³ Detta trots att den kungliga propositionen ägnade allt utrymme att argumentera för ett krig med kejsaren.⁷⁴ Under fredsperioderna sparade prästerna som siffrorna antyder inte på krutet när det gällde att prisa fredens frukter: den procentuella skillnaden är i samtliga fall överväldigande: 79, 71, respektive 85 procent. Under fredstiden var det fritt fram att berömma statsledningens förmenta eller verkliga fredspolitik i alla tonarter, vilket man också tog chansen att göra.

Tendensen i prästernas propositionssvar har en motsvarighet i adelns: från att ha varit överväldigande krigspositiva under Trettioåriga kriget ökade adelns fredspositiva tendens snabbare än prästernas från och med 1670-talet. Liksom i fallet med prästerna blev de fredspositiva raderna också allt mer dominerande ju längre fram i tiden man kommer, både under krig och under fred.

Det blir svårare och svårare att hitta lovtal över krigiska gärningar hos prästerna efter 1640-talet, från 1680-talet och framåt är de nästan icke-existerande. Detta kan illustreras med hur den nyss bortgångne Karl XI hyllades av prästerna på riksdagen 1697:

Hans högstsäl. Maj:t icke allenast med sina vapen beskyddat och försvarat sitt rike, vårt k. fädernesland, och över fienden mång seger erhållit utan ock genom sina högvisa råd och anslag satt riket och alla undersåtarna uti ett fredligt tillstånd och önsklig rolighet och den samma hit intill vid makt hållit uti samfällte 18 års tid, vilken långvariga fredstid man sällan uti historierna finner. Denna är en av de stora frukter som detta riket, vårt k. fädernesland, är beskärd förmedelst Guds hjälprika makt [...]⁷⁵

Karl XI:s krigiska bragder nämns närmast i förbigående, hans betydelsefulla personliga insats i slaget vid Lund 1676 nämns inte alls, medan de många fredsåren prisas som något storartat och närmast unikt. Omsvängningen i adelsståndet är än mer radikal – inte en enda krigsvänlig

73. PrP 1 (1949) s. 368–377.

74. *Sveriges Ridderskaps- och Adels riksdagsprotokoll 6 1656–1658* (Stockholm 1887) s. 342–344.

75. PrP 4 (1962) s. 527.

rad står att finna under 1690-talet: inte ens i hyllningarna till Karl XI 1697. Undersökningen indikerar alltså att fredsvänligheten bland både adel och präster ökade över tid.

De ofrälse ståndens fredspolitik

I båda de elitgrupperingar som ansetts utgöra stöd för krigspolitiken verkar alltså fredsviljan och krigströttheten ha ökat med tiden. Även om saken inte undersökts i någon större utsträckning finns det knappast något skäl att tro annat än att bönderna och borgarna avgjort föredrog fred framför krig. Detta med reservation för att argumenten om att det var bättre att bekriга fienden på dennes egen jord än på svensk mark säkert gick hem, i alla fall till en början. Prästerna blev den naturliga samarbetspartnern för de två lägre stånden, i dessa frågor liksom i så många andra. Adeln däremot stod ofta i motsatsställning till de ofrälse, men efter Karl XI:s reduktion sänktes trösklarna för samarbete. Under 1710 års utskottsmöte och riksdagen 1713–14 samarbetade samtliga stånd för att uppnå fred.⁷⁶

De ofrälse riksdagsståndens inställning till och påverkan på utrikespolitiken har sällan diskuterats. Dock menade Georg Landberg i standardverket *Den svenska utrikespolitikens historia* att de ofrälse stånden var de främsta opponenterna mot krigspolitiken.⁷⁷ Men hur försökte de påverka krigspolitiken? Nedan kommer jag att presentera sådana strategier utifrån en kvalitativ analys av prästernas propositionssvar; förhandlingarna från riksdagarna 1664, 1668, 1672 och 1675; samt utskottsmötet 1710. Åren 1664 och 1668 rådde fred, men rådet och regeringen varnade för ett hotande krig mot Ryssland. År 1672 var riket i fred, men på kontinenten hade Ludvig XIV anfallit Nederländerna; nu var frågan hur riksdagen ställde sig till den allians man slutit med Frankrike. Riksdagen 1675 präglades av det utbrutna kriget mot Brandenburg och Danmark. År 1710 var året efter katastrofen vid Poltava som ledde till att även Danmark försökte invadera riket, men slogs tillbaka i slaget vid Helsingborg.

76. Joakim Scherp, "Alternatives to the military state? The Swedish Estates' reactions to absolutist policies during the Great Northern War", *Revue d'Histoire Nordique/ Nordic Historical Review* 18:1 (2014) s. 153–155; Sven Grauers, *Sveriges riksdag. Avd I, band 4: Riksdagen under den karolinska tiden* (Stockholm 1932) s. 132–134.

77. Landberg (1952) s. 18.

Finansiell påverkan: klaga på gamla skatter, motarbete nya

Utrikespolitiken har länge och i de flesta länder varit den högsta statsledningens ensak, där behovet av sekretess rättfärdigat begränsad insyn från folkvalda instanser. Däremot har representativa församlingar haft möjlighet att förhindra krigspolitik genom sitt inflytande över statsledningens inkomster. I Sverige gick riksdagen under 1600-talets första hälft med på kraftigt höjda pålagor i form av manskap och skatter. Detta skedde inte utan motstånd: särskilt i hanteringen av bondeståndet tog Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna till drastiska metoder för att driva igenom sin vilja.⁷⁸

Efter Westfaliska freden växte dock motståndet när det visade sig att kriget hade lång rumpa, som ordspråket sade. De höga skatterna kvarstod, vilket ledde till protester från de ofrälse på riksdagarna 1649 och 1650.⁷⁹ Särskilt upprörda var de över att Gustav II Adolf lovat att krigspålagorna skulle försvinna när det blev fred; detta löfte hade inte infriats. Så sent som 1680 påminde prästerna om detta löfte i sitt propositionssvar.⁸⁰ Under fredsperioden på 1660-talet fortsatte dessa klagomål från alla de ofrälse stånden.⁸¹ När regeringen under riksdagen ville ta ut nya skatter 1664 blev motståndet därför inte oväntat skarpt, särskilt bland bönderna:

Då steg en Bonde från Hälsingland fram, som med gråtande tårar hade ett vidlyftigt och bevekligt Tal: Hans medbröder hade uti förlupne krigstider utstått en så stor last och tunga, och det gärna, förmedelst den förtröstningen dem var gjord, att de, när fred bleve, skulle bliva med Utlagor lindrade: Nu hade man bekommit fred, och fördenskull gjort sig förhoppning om förskoning för nya Utlagor: skulle de nu komma hem till sina Medbröder med en ny Skatt, vore det så hårt upptaget, att de icke kunde sådant försvara.⁸²

78. Joakim Scherp, "Vi vill ha en lokal! Kampen om riksdagens mötesordning 1617–1634", i Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (red.), *Politiska rum: Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850* (Lund 2014) s. 204–211; Gunnar Wetterberg, *Kanslern: Axel Oxenstierna i sin tid, Del 1* (Stockholm 2002) s. 396–400.

79. PrP 1 (1949) s. 146; Jonas Petris dagbok från riksdagen 1650", s. 135, 229.

80. PrP 4 (1962) s. 143–144.

81. PrP 2 (1954) s. 376, 379–381, 441, 445, 447, 623; PrP 3 (1956) s. 30; RAP 9 (1891) s. 214.

82. "Memorial om bondeståndet", i *Den Swenska Fatburen: Tredje Öppningen* (Stockholm 1768) s. 30.

Citatet visar hur hårt tryck bonderiksdagsmännen var utsatta för både från statsledningen och de hemmavarande. Det fanns uppenbart en stor risk att bonderiksdagsmän utsattes för trakasserier när de kom hem med ovälkomna besked.⁸³ År 1664 gav dock motståndet resultat: bönderna vägrade i förväg bifalla en krigshjälp som skulle utgå i händelse av krig. I stället skulle de – möjligen – bifalla krigshjälp vid provinsmöten som skulle tillkallas om krig utbröt.⁸⁴

De andra ofrälse stånden försökte utnyttja böndernas motvilja mot krig och krigsskatter genom att inkludera dem i Sekreta utskottets diskussioner. År 1668 föreslog biskopen Erik Emporagrius att även bondeståndet skulle få diskutera det hotande kriget med Ryssland i utskottet eftersom det var bönderna som främst skulle drabbas – detta avvisades dock av adeln.⁸⁵ Biskopen försökte antagligen minska risken för att regeringen inledde fientligheter mot Ryssland genom att använda sig av allmogens krigsmotstånd. År 1675 var upprördheten stor över att krig utbrutit. De tre högre stånden försökte då komma åt de ansvariga i förmyndarregeringen och rådet genom att ifrågasätta med vilka resurser de hade tänkt föra det krig som de orsakat med sin politik.⁸⁶ Vid detta tillfälle var alla i det Sekreta utskottet ense om att bönderna borde få komma med och säga sin mening inför rådet.⁸⁷ Böndernas pålitliga krigsmotstånd var alltså ett starkt påtryckningsmedel. Böndernas motstånd bar också frukt, då de slapp extra bevillning 1675 såväl som 1668 och 1672. Krigsskatterna från det tidiga 1600-talet blev dock kvar, och påfrestningarna under Skånska kriget i form av utskrivningar, underhåll av truppförflyttningar och fiendehärjningar blev nog så tunga ändå. Motståndet mot nya skatter försvårade trots allt nya krigsrustningar som behövdes för en offensiv utrikespolitik

Det karolinska enväldet innebar dock att riksdagens möjligheter att förhindra krig beskars. Införandet av indelningsverket och det ständiga knektehållet gjorde rekryteringen av manskap oberoende av ständernas samtycke.⁸⁸ I och med riksdagsbesluten 1689 och 1693 försäkrade sig

83. Scherp (2013) s. 88.

84. PrP 2 (1954) s. 447, 450–452, 459, 462–463; RAP 9 (1891) s. 224.

85. Wilhelm Tham, *Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia från midten af sjuttonde århundradet*. I: 2 (Stockholm 1846) s. 174–175.

86. RAP 12 (1895) s. 57, 81.

87. RAP 12 (1895) s. 62–63.

88. Jerker Rosén, *Det karolinska skedet: Karl XI:s och Karl XII:s tid* (Lund 1963) s. 178.

kungamakten om rätten att besluta om nya skatter och krigslån utan att riksdagen behövde höras.⁸⁹ Följden blev att Karl XII kunde tillgodogöra sig de resurser han önskade under stora nordiska kriget utan att ständerna som tidigare hade någon möjlighet att hindra det.

År 1710, när Sverige varit i krig under ett helt decennium, framfördes i prästeståndet den något paradoxala åsikten att de höjda skatterna, som rådet begärde för att klara krigsansträngningarna, bara kunde betalas om man fick fred.⁹⁰ Även om prästerna inte hade möjlighet att hindra ökade skatter under rådande envälde uttryckte de på detta indirekta sätt sitt motstånd: befolkningen klarade inte av att bära de tunga skatterna.

Råd om fred

Att ombedd eller oombedd uppmana de styrande att anstränga sig för fred var också en viktig strategi, även om beslutanderätten kvarstod hos högsta statsledningen. Som anförts ovan gav ofrälse kungen rådet att inte gå i krig mot kejsaren 1658. Redan under trettioåriga kriget uppmanades regeringen att anstränga sig för fred i prästernas propositions-svar.⁹¹ När krig hotade med Ryssland 1664 framhöll biskop Enander att:

Skulle ock någon opartisk potentat censurera bägge skälen, skulle han tvivelsutan giva oss orätt, om vi bröt freden, den han [ryssen] tillbjuder sig hålla etc. Och slöt därmed, att man skulle söka med enighet först att erhålla, och där han med det första förklarar sig vilja godvilligen exekvera freden, så behövde man icke göra stort väsende därutav.⁹²

Enander menade alltså att om krig skulle utbryta, så vore det i omvärldens och förmodligen i biskopens egna ögon Sverige som var skyldigt. Liknande argument om att Sverige borde anstränga sig för att inte framstå som en krigisk nation framkom även i propositionssvaren under trettioåriga kriget och Karl X Gustavs krig.⁹³ Prästerna var alltså måna om Sveriges anseende utomlands: att uppfattas som krigisk var uppenbarligen inte uteslutande ärofullt ens under 1600-talet. När krig

89. Rosén (1963) s. 183–184.

90. PrP 4 (1962) s. 593, 678.

91. PrP 1 (1949) s. 52, 115.

92. PrP 2 (1954) s. 141.

93. PrP 1 (1949) s. 115, 371.

mot Ryssland återigen blev aktuellt under riksdagen 1668 angav adelns lantmarskalk många skäl för krig.⁹⁴ Biskop Enander däremot argumenterade återigen emot. Han menade att även om man kunde påvisa att ryssarna kränkt ingångna avtal, så kunde säkert detsamma sägas om den egna sidan.⁹⁵ Exempelen visar att prästernas ledare var fullt kapabla att stiga ur den chauvinistiska världsbilden och betrakta händelserna opartiskt. Argumenten som hämtades från denna moraliska ståndpunkt användes också konsekvent för att motarbeta eventuella anfallskrig från statsledningens sida.

Under 1670-talet uppfattades Ludvig XIV:s Frankrike som den store fridsstöraren, och av denna anledning var en del präster negativt inställda till den allians med Frankrike som ingicks 1672.⁹⁶ Som Landberg framhållit var borgarna ovilliga att gå i krig med Frankrikes fiende, den nederländska republiken. Detta gällde dock även prästerna och säkert även bönderna. Holländarnas handel, särskilt tillförseln av salt, var viktig för många i det svenska riket.⁹⁷ Det är därför inte överraskande att prästerna både 1675 och 1678 diskuterade möjligheten av en separatfred med den nederländska republiken.⁹⁸ Även 1710 var tanken på en separatfred lockande, denna gång med Danmark.⁹⁹

Så kraftfullt man vågade bad man de styrande att söka fred. På riksdagen 1660 diskuterade prästerna och borgarna om man skulle be Karl X Gustav att söka fred i sina propositionssvar, men kom fram till att det skulle upptas bättre om man kom med en muntlig anhållan om fred.¹⁰⁰ Regenterna var sällan förtjusta i att få sig föreskrivna hur de borde handla. Icke desto mindre innehåller prästernas propositionssvar från 1672 och 1675 råd till de styrande att på alla sätt söka fred.¹⁰¹ År 1710 var önskan om fred huvudspåret i särskilt de ofrälse ståndens politik.¹⁰² När

94. *Borgarståndets riksdagsprotokoll före frihetstiden* (BgP) (Uppsala 1953) s. 66, 69.

95. BgP (1953) s. 69.

96. RAP II (1894) s. 151–152.

97. Landberg (1952) s. 171, 197; Stefan Carlén, *Staten som marknadens salt* (Stockholm 1997) s. 52.

98. PrP 3 (1956) s. 242–243, 317.

99. Sekreta utskottets protokoll 1710, Riksdagens arkiv, Sekreta utskottet, R2380, Riksarkivet Marieberg (RA), s. 72, 79.

100. PrP 3 (1956) s. 119–120.

101. PrP 3 (1956) s. 166, 284.

102. Sekreta utskottets protokoll 1710 s. 30, 34, 77; PrP 4 (1962) s. 574, 577, 593, 672, 674, 745–752; *Sveriges Ridderskaps- och Adels Riksdagsprotokoll 17: 1710, 1713–1714* (Stockholm 1902) s. 27.

den mot kungen lojale biskop Haqvin Spegel bad sina ståndsbroder att tona ned fredskraven möttes han av skarpa mothugg, och han blev i det närmaste utfrusen i prästeståndet.¹⁰³

Vid ett tillfälle framfördes den radikala tanken att krig utan riksdagens godkännande var olagligt. Under de upprörda stämningarna 1675 menade biskop Johannes Terserus att rådet uppmuntrat kungen: "till att ständerna ovetande begynna krig, emot Konungens försäkring, given 1672. Härföre vore nu ständerna sinnade att begära ytterligare kommunikation om alla aktioners sammanhang ifrå siste Riksdag[...]."¹⁰⁴ Kungen hade alltså enligt Terserus brutit mot sin kungaförsäkran, även om det var rådet som utpekades som ansvarigt. Detta gav riksdagen rätt att granska utrikespolitiken från den förra riksdagen: ett förebud om vad som skulle bli gängse praxis under frihetstiden, men som var ett mycket uppseendeväckande påstående 1675. På samma riksdag hävdade Terserus och andra ofrälse ledamöter av Sekreta utskottet att rådet brutit sitt löfte om att alliansen med Frankrike inte skulle leda till krig,¹⁰⁵ vilket ju likaså innebär att riksdagen hade makt att inte bara ge råd, utan också utkräva ansvar för löftesbrott.

Under det karolinska enväldet förlorade ständerna helt sitt inflytande över utrikespolitiken. Sekreta utskottet tillfrågades från och med 1686 inte om sina åsikter angående det utrikespolitiska läget. Så länge Karl XI:s fredsinriktade politik rådde ansåg dock de flesta riksdagsmän antagligen inte att detta var ett problem.¹⁰⁶

Att prisa freden och uppfostra kungen

Ett mer indirekt sätt att påverka de styrande i fredlig riktning var de många lovprisningar av freden som förekommer i propositionssvaren och i andra sammanhang. Under det blodiga Nioårskriget, som Sverige inte deltog i, prisades Karl XI:s fredspolitik i prästernas propositionssvar 1693:

att vi under ett säkert beskydd och rättvis styrsel få sitta uti en ljuvlig rolighet, kännandes ingen vidare del uti den stora olägenhet, nöd

103. PrP 4 (1962) s. 579, 702, 710, 723.

104. Sven Vatz riksdagsjournal 31/8 1675, Kungl. bibliotekets handskriftssamling; Även borgarna krävde att få granska vilka som rätt kungen till krig, PrP 3 (1956) s. 256.

105. RAP 12 (1895) s. 79–80.

106. Rosén (1963) s. 179–182.

och fara, i vilken många andra länder och riken tyvärr sväva, än vad som vi av kristligt medlidande oss böre tillägna. Och ehuru väl vi icke utan största förundran både se och höra Eders Kungliga Majestäts oförtrutna oavlåtliga välvilja och flit till att främja icke allenast k. fäderneslandets välstånd utan ock andra kristliga länders conservation, så att den stora blodsutgjutelsen och det obeskrivliga eländet, som de genom Guds försyn en lång tid varit underkastade, må genom en billig fred stillat och dämpat varda.¹⁰⁷

Över huvud taget är prisandet av fred och gott förhållande till grannarna något som ofta lovordas i propositionssvaren och i andra sammanhang.¹⁰⁸

Medlemmar av prästerskapet uttryckte oro över att kungarna uppfostrades till att älska kriget. Under riksdagen 1668 sade Magnus Pontinus, kyrkoherde i Jakobs församling i Stockholm, i en predikan att den unge Karl XI "blevo uppfödder till att höra pukor och trummor, och göra skansar, och icke till att lära känna sitt Rikes stat och sina intrader [intäkter] var igenom han sedan såsom ett ungt Lejon lärde att fördärva sitt folk och land".¹⁰⁹ Kyrkoherden var inte heller den ende som klagade över detta.¹¹⁰ Pontinus lade helt klart skulden på kungens förmyndare, som antogs missköta hans uppfostran, men fruktan för att riket skulle få ännu en krigarkung på tronen är påtaglig. En regents roll var enligt kyrkoherden i stället att sköta om rikets ekonomi och statens finanser – inte att bli ett krigiskt "ungt Lejon".

När det diskuterades om huruvida den unge Karl XI skulle betraktas som myndig och få tillträda tronen 1672 avrådde prosten Olaus Bratt från Vasa starkt från detta av liknande skäl och bad prästerna att beakta vad som hände i "k. Gustavs tid [Gustav II Adolfs]":

huru då tillgick, där han så tidigt trädde till regementet och hade lust till krigsväsende, det som ännu i mångas hjärtan är till beklaga. Även så är ock nu (som man förnimmer) KM:t där på begiven, och krigslågan är på alla sidor upptänd.¹¹¹

107. PrP 4 (1962) s. 448.

108. PrP 1 (1949) s. 321–323; PrP 2 (1954) s. 620–621; PrP 3 (1956) s. 28–30; PrP 4 (1962) s. 209, 448, 553; RAP 10 (1893) s. 9.

109. Riksrådets protokoll, Volym 49, RA, s. 256.

110. Tham (1846) s. 140.

111. PrP 3 (1956) s. 62–63.

Bratt utpekade alltså unga konungars lust till kriget som en stor fara för riket. Hans närmast hädiska tal om "det protestantiska helgonet" Gustav II Adolf är mycket anmärkningsvärt eftersom det är protokollfört, men det är sannolikt att det speglade en spridd uppfattning. Det var farligt att tala om kungar på detta sätt, så det fanns goda skäl att hålla inne med sådana åsikter. Samtidigt ska framhållas att prästerna annars i stort var eniga om att tillstyrka Karl XI:s trontillträde. Men år 1668 gjorde prästerna allvarliga försök att via Sekreta utskottet påverka kungens uppfostran och utbildning.¹¹² Även om det inte sades rent ut, kan ett av skälen ha varit att påverka kungen att älska freden mer än kriget.

Fredsevangeliem i riksdagspredikningar

Det var praxis att väl ansedda präster predikade vid invigningen och avslutningen av riksdagarna. Från riksdagen 1668, under Karl XI:s förmyndarregering, finns predikningarna både för invignings- och avslutningsceremonierna bevarade i tryckt form.

Superintendenten Johannes Brodinus höll invigningspredikan på riksdagen och utformade den som en instruktion för riksdagsmän: vilka egenskaper som var önskvärda för en riksdagsman, och vilka ämnen riksdagar borde behandla.¹¹³ Framför allt skulle riksdagarna skydda religionen, liksom lag och rättvisa. Men de borde även diskutera rikets styrelse och välja nya medlemmar av förmyndarregeringen. Det senare visar hur situationsanpassad Brodinus predikan var. Ett annat sådant tecken var att han utgick från att riksdagsmännen skulle engagera sig i utrikespolitiken, vilket tidigare alltid hade varit en angelägenhet för monarken och riksrådet. Brodinus rådde riksdagsmännen att framför allt verka för och upprätthålla fred så långt det var möjligt.

Ty ropar en Människas oskyldiga Blod till Gud om hämnd: Vad skall då så många tusende Människors Blod göra? Därföre söker alla som denna Riksdag bivistar/ Överhet och undersåtar/ Andliga och världsliga/ Högre och lägre/ att hand hava och upprätt hålla den önskliga Freden/ som vi nu genom Guds Nåd åtnjuter.¹¹⁴

112. Tham (1846) s. 162–164, 180.

113. Johannes Brodinus, *Rijkzdags Predikan* (Stockholm 1668).

114. Brodinus (1668) [27].

Riksdagsmän hade enligt Brodinus ansvar för att upprätthålla freden. Superintendenten framhöll också att krigen skördade tusentals oskyldiga offer, och att kriget därför framstår som något som väcker Guds hämnd. Den så vanliga tankefiguren om att kriget var ett Guds straff har här ersatts av att krig var något ont som väckte Guds straff: om riksdagsmännen inte strävade efter fred var de alltså värda att bestraffas.

Avslutningspredikan av kyrkoherden i Stockholms Storkyrkoförsamling Nicolaus Rudbeckius vände sig till förmyndarregeringen snarare än till riksdagsmännen.¹¹⁵ Liksom Brodinus betonade Rudbeckius att utan fred var det en omöjlig uppgift för överheten att beskydda kristendomen och rättvisan – vilket ju i förlängningen innebar att han menade att det nästan oupphörliga kriget under de föregående hundra åren haft en förödande inverkan på religion och rättskipning. Texten fortsätter med att beskriva krigets förödelse och fredens välsignelser, sammanfattat i sentensen: "Före kriget står landet som en lustgård, men efter lika som en vild öken".¹¹⁶ Även Rudbeckius framhöll de styrandes ansvar:

Vilket allt står på Överhetens dyra Försvar inför Gud så framt sig hon sig uti Krig inlåter där hon någorlunda kan hava en säker och god Fred och hon icke bliver så injurierat, att hon måtte gripa till defension och försvar.¹¹⁷

Kyrkoherden medgav alltså att det fanns omständigheter när överheten måste försvara sig. Men budskapet är att statsledningen alltid måste välja fred framför krig när så är möjligt.

Prästerna försökte alltså påverka de styrande till en fredlig politik. Detta innebar dock inte att de hade slutat föra ut statens propaganda från predikstolarna. Enligt sin ed till kungen var de skyldiga att påminna sina församlingar om att göra sin plikt mot kronan.¹¹⁸ I fråga om krigspropaganda hade det varit tjänstefel av prästerna att inte predika det de var ålagda på bön- och tacksägelsedagar, även om budskapet kanske inte alltid var populärt.

115. Nicolaus Rudbeckius, *Sluut Predijkan Aff Riksdagen Anno 1668* (Stockholm 1668).

116. Rudbeckius (1668) [35].

117. Rudbeckius (1668) [35].

118. Scherp (2013) s. 69.

Krigsmotståndet 1642–1710

Min tolkning av det tilltagande krigsmotståndet under perioden kan sammanfattas i två punkter: För det första, krigsbördorna upplevdes som outhärdligt tunga. De flesta grupper i det svenska riket ansåg att krigen inte varit värda de uppoffringar de kostat. Krigens bördor försvann inte heller, vilket starkt bidrog till upprördheten under ståndsstriden på 1650 års riksdag. Överhetens argument i propagandan om att krigen skulle ge säkerhet vändes mot dem själva. År 1630 levde ännu minnena kvar av de danska härjningarna i Sverige 1611–1613,¹¹⁹ och gjorde krig på utländsk mark till ett lockande alternativ. Men när Westfaliska freden varken gav den säkerhet eller den lättnad av bördorna undersåtarna kunde hoppas på¹²⁰ blev reaktionen starkt fientlig mot krig. Och för varje krig blev reaktionen allt starkare. Krigsutbrottet 1675 väckte enorm ilska gentemot Karl XI:s förmyndarregering som ansågs ha orsakat det. Enväldets fall vid Karl XII:s död berodde i stor utsträckning på de vedermödor som stora nordiska kriget lett till.

Krigets kostnader gjorde det också allt svårare för statsledningarna att finansiera krigsäventyr.¹²¹ Kanske var det denna faktor som verkade återhållande på statsledningarna? Mot detta talar att riket uppenbarligen var i stånd att föra ett långvarigt krig 1700–1721 – visserligen förlorade man, men kapaciteten för krigföring kollapsade aldrig. Faktiskt förekom även offensiva krigsplaner redan åren efter Skånska kriget, trots att resurserna då var på upphällningen.¹²² Även om hänsyn till rikets eventuellt bristande förmåga att föra krig kan ha spelat roll, så är det knappast hela förklaringen. Man ska också hålla i minnet att krigsföretag var vanskliga för alla aktörer ur finansiell synpunkt – vilket inte hindrade kungar och ministrar att sjösätta sådana. Till exempel var Gustav II Adolfs ingripande i Trettioåriga kriget minst sagt ett finansiellt vågspel.

För det andra: De återkommande fredsperioderna från 1648 och framåt visade att krigstillstånd inte var nödvändigt. Även om många pålagor kvarstod upptäckte befolkningen ändå under de allt längre fredsperioderna (1648–1655, 1660–1675, 1679–1700) att livet var lättare att leva när

119. Ericson Wolke *et al.* (2006) s. 91; Sverker Arnoldsson, "Krigspropagandan i Sverige före trettioåriga kriget", i Göran Rystad (red.), *Historia kring trettioåriga kriget* (Stockholm 1963) s. 35.

120. "Jonas Petris dagbok" (1825) s. 70–71, 78–80, 103, 135, 151–152, 235–236.

121. Nilsson (1990) s. 245–252.

122. Landberg (1952) s. 205–206, 214, 225.

det inte rådde krig. Och när krigen därför inte längre upplevdes som oundvikliga blev reaktionerna så mycket starkare när de väl återkom. Det var möjligt att uthärda krigsbördorna så länge de upplevdes som ofrånkomliga, men när befolkningen fick upp ögonen för att det gick att leva i fred upphörde den att tålmodigt acceptera nya krig. Alexis de Tocqueville har uttryckt detta fenomen på ett elegant sätt: "Det onda som man tålmodig uthärdar såsom oundvikligt känns outhärdligt så snart man kommer på tanken att göra sig kvitt det".¹²³

För att slutligen återknyta till frågeställningarna går det att konstatera att det verkligen fanns en fredsvänlig opinion i Sverige och denna kom till uttryck på riksdagarna. Denna opinion kan konstateras ha existerat bland samtliga stånd, alltså även bland elitgrupperna adel och prästerskap som av vissa historiker har ansetts vara krigspolitikens stöttepelare. Den kvantitativa undersökningen indikerar att motviljan mot krig ökade med tiden. Om attityderna fortsatte utvecklas i samma riktning även under 1700-talet bidrog detta antagligen till att antalet krigsår minskade även under enväldiga regimer, som Tablå 1 ovan visar, ifall kungarna valde att åtminstone någon mån ta hänsyn till den allmänna opinionen. Det är dessutom klarlagt att riksdagsmän försökte påverka politiken i fredlig riktning, även om det är svårt att fastställa omfattningen av detta påverkansarbete. Även om "de högre" ståndens inställning var viktig, var närvaron av en pålitlig och konsekvent fredsvänlig kraft i form av bondeståndet troligen än mer avgörande. Fredsvänner från andra stånd kunde alltid räkna med stöd från allmogens representanter, som sällan eller aldrig såg någon fördel i att Sverige gick i krig. Det enda övriga land som behöll en relativt stor bonderepresentation var Schweiz, och det är inte otänkbart att detta lands långa fredsperioder efter 1515 influerades av bonderepresentationen.

Samtidigt har jag tolkat undersökningsresultaten att det också förelåg särskilda omständigheter, som kan ha påverkat attityderna till krig under perioden. De enorma krigsansträngningarna under 1600-talets första hälft har sannolikt ökat motståndet, liksom paradoxalt nog även de allt längre och flera fredsperioderna: kriget framstod inte längre som något nödvändigt ont. Det finns goda skäl att tro att sådana konkreta erfarenheter påverkat inställningen till krig även i andra länder – att den

123. Alexis de Tocqueville, *Den gamla regimen och revolutionen* (Stockholm 2012) [1856] s. 259.

relativa tyngden av befolkningens umbäranden under krig har påverkat opinionen i olika grad. Fredsopinionens styrka kan alltså ha varierat och förklara i vilken utsträckning olika statsledningar förde en aggressiv utrikespolitik. Men det förefaller säkert att sådana opinioner fick större genomslag om de kunde kanaliseras genom en vald församling.

Sammanfattningsvis ger undersökningen av den sena stormaktstiden, liksom de allmänna iakttagelserna i uppsatsens första del, stöd för tesen att riksdagens inflytande påverkade politiken i fredlig riktning. Men saken kan inte ses som slutgiltigt avgjord, även med förbehållet att även andra faktorer påverkade utvecklingen. Även frihetstiden och den gustavianska tiden skulle behöva undersökas på ett liknande sätt. Dessutom finns det skäl att se om det finns konkreta belägg för att statsledningarna verkligen påverkades av uttryck för freds vänlighet på riksdagarna: inför krig, medan de pågick och efter de avslutats. Och på samma sätt kunde de tillfällen då krig avväjdes studeras. En annan angelägen uppgift vore förstås att göra en internationell komparation för att systematiskt studera huruvida tesen är relevant för jämförbara länder.

Slutord

Mycket tyder på att riksdagens ofta starka inflytande på politiken påverkade politiken i fredlig riktning, och gjorde krig till ett allt mindre attraktivt handlingsalternativ för statsledningarna redan under 1600- och 1700-talen. Denna attitydförändring fortsatte sedan kontinuerligt under de påföljande århundradena. I takt med att fredsår lades till fredsår blev tanken på att kasta in riket i krig allt mer långsökt och till slut absurd. Detta gällde till sist även monarkerna. Efter 1814 var kungarna dock vid tre tillfällen nära att dra in Sverige i krig, men alla tre gångerna hindrades de av den parlamentariska oppositionen och de civila ministrarna.¹²⁴ Kungamaktens krigiskhet tämjdes i takt med att riksdagens makt växte under andra halvan av 1800-talet, och domesticeringen av furstemakten fullbordades i och med demokratiseringen under 1900-talets första decennier.¹²⁵

124. Magnus Jerneck, "Modernitet och småstadsidentitet – mönsterlandet Sverige som fredlighetens land", i Jerneck (red) (2009) s. 79.

125. Jerneck (2009) s. 80; Lars I Andersson, "Den svenska lantmannafreden", i Jerneck (red) (2009) s. 102.

Till en början eftersträvades fred på grund av de dåliga erfarenheterna svenskarna hade av krig, men med tiden blev deltagande i väpnade konflikter snarare tabu. Uttryckt i moralfilosofiska termer har tänkandet gått från en konsekvensetisk kritik till ett pliktetiskt förbud mot krig.¹²⁶ Detta är dock inte något nödvändigt tingens tillstånd – man kan inte utesluta att Sverige hamnar i krig i framtiden. Attityder kan förändras under intryck av nya erfarenheter, och en försämrad internationell situation kan åter göra att krig ligger närmare till hands som handlingsalternativ. Riskerna för att regeringarna kommer att kasta in Sverige i krig är dock mindre så länge landet är demokratiskt.

"War has a long tail": The Swedish parliament and the early modern roots of the 200 years peace

Sweden has enjoyed peace for more than 200 years: an almost unparalleled achievement in recorded history. But the country was growing more peaceful long before its final war in 1814. Therefore the explanations for Sweden's long peace should be traced back to the early modern era.

This article argues that the strong position of the Swedish parliament, the Riksdag, explains this development at least in part. There are four interacting reasons for the peaceful influence of the Riksdag, which gain theoretical support both from modern political science and the philosopher Immanuel Kant. First, the representation of broad strata of Swedish society in the Riksdag ensured that it was dominated by men who had more to lose than to win from war. Second, research has shown that states where collective decision-making is the norm are more prone to learn the lessons of war. Third, the Riksdag could channel the opposition to war. Fourth, the internal peace that the Riksdag had helped bring about was easily externalised to foreign policy as negotiations became the preferred means of conflict resolution. The article demonstrates that peace years tended to coincide with the Riksdag enjoying a strong position. Conversely, there were more wars during periods of autocratic rule.

To determine the validity of this proposition attitudes to war in the Riksdag during the period 1642–1710 are investigated along with attitudes to war

126. Annorlunda uttryckt rör det sig om en utveckling från "bräcklig" till "stabil" fred, jfr Rikard Bengtsson, "Den internationella fredens anatomi", i Jerneck (red) (2009) s. 34–36, 46.

in a collection of Swedish proverbs from the seventeenth century. The investigation shows that attitudes towards war were more negative than positive among the society's elite, i.e. the estates of the nobility and the clergy, and grew ever more peaceful during the course of the late 1600s. This can be seen in the replies to the royal propositions presented by these estates during the sessions of the Riksdag. It is also clear that the clergy, together with the estates of the burghers and the peasants tried to influence the rulers in a peaceful direction in different ways. Among the proverbs, negative attitudes to war were far more common than positive attitudes.

Most likely the negative attitudes to war were a consequence of the heavy burdens of war that the inhabitants continued to suffer without reaping the rewards promised by the government. Furthermore, more frequent periods of peace made the subjects believe that conditions of peace, rather than war, were normal and desirable.

The members of the Riksdag thus had both negative attitudes towards war and actively pursued peace. This behaviour provides support for the thesis put forward here, although there were certainly many other factors that are likely to have influenced the outcome. Further studies are required in order to reach a final conclusion on the role of popular legislative assemblies in promoting peace.

Keywords: Sweden, early modern, pacifism-history, peace, legislative bodies